

Auditus a intellectus fidei II.

Základní teologické myšlenkové struktury (*intellectus fidei*)

Jak jsme viděli výše v textu z *Optatam totius* 16, teolog při vlastní snaze o inkulturaci používá primárně princip analogie víry, protože přemýšlí o vzájemných vztazích mezi jednotlivými aspekty nebo tajemstvím křesťanské víry. Teologie má mít praktický rozměr nauky o spáse, tedy autenticky lidském naplnění každého věřícího, které se dovršuje posmrtným dosažením posledního cíle v Bohu. Jde také o vztahy s dobovou vědou a kulturou, o srozumitelnost toho, co předkládáme. Víra je obrovská síla, která pomáhá člověku obstát i v nejsvízelnějších situacích. Dalo by se říci, že z funkcionálního hlediska je křesťanská víra geniální strategií důstojného lidského přežití. To věděl i profesor Masaryk, který to jasně vyjádřil ve své habilitaci věnované problematice sebevraždy.¹ Nejde tedy o indoktrinaci, o naložení břemen, nýbrž přesně naopak o pomoc člověku, který hledá oporu ve svém úsilí o důstojný lidský život.

Analogie víry

Mezi pravdami víry nesmí panovat logický rozpor. Zkoumání jejich vzájemných vztahů je cesta k hlubšímu porozumění. Jednou z vad manualistiky byla nedostatečná aplikace tohoto principu. Například dnes evidentně souvztažnost mezi tajemstvím Trojice a velikonočními mystériem byla věcí naprosto opomíjenou a zapomenutou až zhruba do poloviny sedmdesátých let minulého století.

Zkoumání zmíněných vztahů souvisí s tím, že Písmo je mírou pravověří jako celek. Jenomže v Bibli nacházíme často výroky, které jsou ve značném napětí. Jak tyto věci uvést do souladu? Vynořuje se tak jedna ze základních myšlenkových struktur teologického myšlení, totiž **bipolární paradox**. Jeho póly lze například vymezit následovně: Bůh je jeden a zároveň trojosobový; Ježíš je pravý Boží Syn a zároveň opravdový člověk; eucharistie je Kristova přítomnost i znamení, protože křesťané jedí konsekrovaný chléb a pijí konsekrované víno; spása je dar milosti a zároveň závisí na našich skutcích. Takových dvojic lze uvést nepřeberné množství. Jak daný problém řešit? Jedinou možností je již zmíněný bipolární paradox. Pravověří je jako řeka, která má dva břehy, jimiž jsou ony dva póly. Mezi nimi leží pole legitimního teologického pluralismu, v jehož rámci může křesťan zastávat nespočet odstínů stanovisek, nesmí ale z tohoto pole vyjít na jednu stranu a tvrdit například, že Ježíš byl jenom člověk, nebo jenom Bůh. To je evidentně v rozporu se svědectvím Písma jako celku, a proto hovoříme o neadekvátní interpretaci, teologicky vzato o herezi.

¹ Srov. T. G. MASARYK, *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty*, Praha: Masarykův ústav AV ČR 2002.

Co je důvodem zaujetí určitého stanoviska v rámci pole legitimního teologického pluralismu? Je to především struktura osobnosti, která může být více zaměřená rozumově, nebo citově, nebo esteticky. I estetika a souměrnost jsou totiž kritérii věrohodnosti nejenom v teologii, ale překvapivě i v přírodních vědách. Je například známo, že jedním z motivů pro přitakání Einsteinově teorii relativity byla prvopočátečně její harmoničnost, estetičnost. S naladěním osobnosti pak souvisí spiritualita, k níž se člověk přikloní. Nu a teologické školy nejsou nic jiného než reflektované spirituality: tomistická, františkánská, jezuitská atd. Obdobně to platí i o specifických spiritualitách mimokatolických konfesí. **Teologie je tedy chtě nechtě vždy reflektovaná spiritualita.**²

Právě nastíněné schéma v první řadě prostupuje celou dogmatickou teologií jako vnitřní struktura všech ústředních tajemství víry, a tak je organicky propojuje. Za druhé by nám mělo být jasné, že pravověří není uniformita, nýbrž nevyhnutelně jednota v rozličnosti a rozličnost v jednotě, což odpovídá obrazu našeho Boha, který je také jednota v rozličnosti a rozličnost v jednotě. Za třetí, každému by mělo být jasné, že není samojediným vlastníkem pravdy, ale pouze součástí mnohohlasé symfonie. Uvedené schéma dále ukazuje na to, že žádné zpracování daného tématu nemůže být vyčerpávající a jednou provždy definitivní, neboť samo věřené tajemství nekonečně překračuje veškeré výrazové prostředky, které máme k dispozici. Narazíme-li v našem myšlenkovém snažení na uvedenou paradoxalitu, nemělo by nás to znepokojoovat ani vybízet k tomu, zda jeden, nebo druhý pól, protože ve hře musejí zůstat oba současně. Konečně platí, že chceme-li být se svým názorem tolerováni, máme povinnost tolerovat jiná mínění a jiné spirituality. Pokud by někdo absolutizoval jen své mínění a všechna ostatní chtěl eliminovat, efekt takového snažení by se výrazně podobal působení hereze, protože dotýčný by církevní společenství polarizoval a v posledním důsledku štěpil. Třetí modelovou situací hereze je nesprávný poměr mezi kérygmatem a kulturou. Je-li kérygma nadřazeno a prostřednictvím určité kultury a filosofie se vyjadřuje, je to v pořádku. Jakmile se pořadí obrátí a určitá filosofie nebo kultura se vyjadřuje evangelijní mluvou, pak z toho zcela nepochybně vzejde neadekvátní interpretace zjevení. Příkladem takového nepříjemného postupu je například Areios (Arius). Paradoxalita je intelektuální šifrou nevýslovných Božích tajemství, která nás chrání před jejich ideologizací a instrumentalizací.

Dalším prvkem analogie víry je tak zvaná organická hierarchie pravd víry. Není totiž dogma jako dogma. Každá zjevená pravda víry je jako orgán nebo úd lidského těla. Trojiční dogma je jako mozek, christologie jako srdce, pneumatologie jako plíce, soteriologie jako ledviny a tak dále. Papežská neomylnost je něco jako prst ruky stejně jako poslední mariánská dogmata. Kdo neguje základní pravdy víry (trinitologie, christologie), není pouze heretik, ale odpadlík,

² V analogickém smyslu cosi obdobného platilo i pro filosofii, protože v klasické německé filosofii konce osmnáctého a devatenáctého století není nesnadné rozpoznat řadu prvků luteránské spirituality. Mohl se například Kantův důraz na subjekt zrodit bez důrazu na subjekt, který je přítomen v luteránství?

protože pak už není křesťan. Něco výrazně jiného je i z katolického hlediska negace papežské neomylnosti nebo mariánských dogmat, protože se nemůže jednat o pravdy, jejichž nepřijetí by znemožňovalo křesťanský život. Katolická strana se na podobné věci bude dívat nepřívětivě, zároveň by ale neměla zapomínat na hierarchii pravd víry a zachovávat tak zvaný ekumenický takt, což by katolíkům ti ostatní měli splácet podobnou mincí.

Ústřední pravdou víry je nauka o Trojici. Někteří teologové v dané souvislosti hovoří o architektonickém principu víry. Něco jiného je základní hermeneutický klíč víry, a tím je vrchol zjevení, k němuž došlo z křesťanského hlediska ve velikonočním tajemství.

Správná hierarchie pravd víry bývá často klíčem k porozumění. Například velmi nesnadná nauka o dědičné vině je pravda odvozená z nadřazené nauky o univerzálním vykupitelství Ježíše Krista. Jsou-li všichni vykoupeni Kristem, pak vyvstává otázka: A co ti, kteří ještě osobně nezehřešili? Pavlova odpověď: I oni potřebují Vykupitele, protože je na nich vina Adamova. Pavel vnímal smrt jako součást uvedené dědičné viny. Interpretovat nauku o dědičné vině mimo kontext Kristova spasitelství je tudíž neporozumění, které může mít myšlenkově i spirituálně velmi neblahé důsledky.

Dalším prvkem, který hraje v analogii víry důležitou roli, je poměr mezi dogmatem a spiritualitou. Je třeba si uvědomit, že víra se vztahuje primárně k tajemství samotnému. Dogmatická formulace má povahu pomocnou, slouží jako ukazatel na cestě, ale nikdy nemůže vyjádřit ono nekonečné tajemství absolutně dokonale a zcela vyčerpávajícím způsobem. Ačkoli dogma o trojičním tajemství existuje zhruba od roku 381 a 382, víra v Trojici byla v církvi od samotného počátku. Dogma vychází z autentické víry, praxe jako jejich reflexe. Jeho záměrem není nauka pro nauku, ale opět následná praxe, jejímž se má stát měřítkem. Pokud teolog nerozumí tomu, jakou roli v jeho duchovním životě hraje dotyčné dogma, pak neví, k čemu je, a nechápe ho v tom smyslu, jak bylo míněno. Z teologie se následně stává pouhá doktrína odtržená od života.

Jako příklad bych uvedl nauku o vtělení Slova. Ježíš je tedy opravdový člověk a zároveň osoba věčného Božího Syna. Na první pohled velmi zvláštní nauka. Nicméně jejím prázkladem je přesvědčení prvních křesťanů o tom, že v Ježíšovi vyvrcholilo nepřekonatelným způsobem Boží zjevení – sebedarování. Proč napodobovat Ježíše, kráčet jeho cestou? Proč by člověk neměl usilovat spíše o to, aby se podobal Caesarovi? Právě odůvodnění toho, proč Ježíš, a nikoli Caesar, je v zásadě hlavní vysvětlení smyslu tohoto dogmatu, které na teoretické rovině ospravedlňuje křesťanskou praxi.

Další způsob vysvětlení praktického významu christologického dogmatu by mohl být veden následovně. Každý soudný člověk uzná, že to, co není autenticky lidské, nemůže být opravdově náboženské a hlavně křesťanské. Kořen tohoto přesvědčení ale nehledejme nikde jinde než v tajemství vtělení. Ježíšovo lidství odpovídá požadavku autentické lidskosti, zatímco jeho božství odpovídá požadavku zralé náboženskosti. Určitě není tak docela bez

zajímavosti, že tam, kde není víra ve vtělení, se snadno setkáváme s izolací náboženskosti od lidskosti.

Analogia entis – analogie jsoucna

Analogie je v zásadě podobnost, která v sobě nemůže neskrývat i nepodobnost. Platila-li by pouze podobnost, pak by šlo o totožnost.

Základní východisko představuje starý filosofický problém, který vyplývá ze série tvrzení: Kámen je, květina je, pes je, člověk je, Bůh je. Přisuzujeme všem právě uvedeným podmětům jsoucna stejnoznačně, anebo pouze odstupňovaně, analogicky? Většina filosofů se kloní k tomu, že kámen je jinak než květina, podobně pak pes je jinak než rostlina, a tak dále. Jednotlivá uvedená jsoucna jaksí hierarchicky transcendují – překračují ona předchozí. **Pro teologii je analogie jsoucna zásadní problém zejména v případě našeho mluvení o Bohu**, protože o nestvořeném a nevýslovném vypovídáme stvořenými slovy a příměry, které určitě nejsou plně adekvátní. Na tomto základě se pak dospělo k následujícímu **myšlenkovému vzorci**.

První krokem je tvrzení, například že Bůh je spravedlivý. Zde stavíme na podobnosti mezi Bohem a světem, na jeho imanenci (vtomnosti) vzhledem ke světu. Zůstaneme-li pouze na této rovině, hrozí nám ideologizace pojmu Boha a také mytologická koncepce božství jako určitého vnitrosvětského jsoucna.

Musí proto následovat **krok relativního popření**, například že Bůh není spravedlivý v tom smyslu jako člověk. Nyní podtrhujeme nepodobnost mezi Bohem a světem a jeho transcendenci vůči stvoření. Vstupujeme na cestu tak zvané **negativní, a apofatické teologie**, která je vlastní mnoha mystikům. Pokud bychom to ale přehnali a chtěli setrvat pouze na tomto kroku, hrozil by nám agnosticismus, ba dokonce ateismus. Ateista tvrdí, že Bůh, jak ho prezentujeme, není. To ale dobře víme, protože Bůh vždy překračuje naše vyjadřovací a intelektuální schopnosti. Potud si s ním rozumíme. On ale z negace totožnosti mezi naší prezentací Boha vyvodí, že neexistuje žádná transcendence. Problém tkví v tom, že bez transcendence ztrácí poslední opodstatnění naše lidská svoboda. Ateistické režimy, jako například komunismus, byly v zásadě hrobem osobní svobody a následně také důstojnosti. Lze říci, že po skončení komunismu jsme byli svědky velkého zájmu lidí o křesťanství možná právě proto, že v něm intuitivně viděli cestu svobody a důstojnosti. Církve ale bohužel na tuto proměnu paradigmatu nebyly dostatečně připraveny, a proto nedokázaly adekvátně reagovat na tuto novou šanci.

Konečně třetím stádiem našeho vypovídání o Bohu je krok absolutní míry. Bůh je mírou spravedlnosti. Bůh je spravedlnost sama. Boha nemohu podřazovat nějaké vyšší kategorii, která by stála nad ním. Nemohu ho poměřovat nějakou mojí koncepcí spravedlnosti, protože je to přesně naopak. Je-li Bůh spravedlnost sama, pak i sám pojem spravedlnosti „prasknul“

ve švech, a tak se stal stejně tajemný jako Bůh sám. Jaká je nejvyšší spravedlnost, víme tedy jen natolik, nakolik známe Boha.

Jak vidno, vyprávět o Bohu není vůbec snadné. Zejména lidé přírodovědecky a technicky vzdělaní mívají určitý problém s *analogií entis*, protože by chtěli mít jen a jen jednoznačné pojmy. To ale není možné, protože Boha do našich slov prostě nevměstnáme. Pokud se tak tváříme, pak naše teologie není ikonická,³ ale ideologická. Obraz Boha se stává falešným a nepřijatelným. Špatná teologie vyvolává odpor a negaci, a tak vlastně plodí ateismus.

Dlužno ještě podotknout, že evangelická teologie se dlouho *analogii entis* bránila jako nepřijatelnému postupu. Uvědomíme-li si ale, že dané schéma je patrné již v Novém zákoně například v listu Židům, kde se aplikuje na Krista, pak by mělo být zřejmé, že odvrhování *analogie entis* není zcela na místě. Autor listu Židům tvrdí, že Kristus je velekněz, ale není veleknězem v tom smyslu, jako byli lidští velekněží, protože je věčným veleknězem, ba dokonce mírou velekněžství. Katoličtí teologové pak odpovídali evangelíkům velmi zajímavě, když podotýkali, že *analogie entis* aplikovaná na Boha a Krista, je v zásadě specifickou obdobou analogie víry. Platí totiž, že transcendence Boha není objevem lidského rozumu, nýbrž pravdou zjevenou. Síla starozákonního zjevení Boha tkví především v Boží transcendenci, která je prostorem lidské svobody. Bůh projevuje svou svobodu tím, že zcela nepředvídatelně vyvolá Abraháma, jehož vyzve, aby se rozhodnul vyjít ze své domoviny. Abrahámovo vyjítí je ale zcela svobodné. Tak začíná biblické zjevení. Nu a imanence Boha vzhledem ke světu také není tak docela samozřejmá, protože v teologii se zase jedná o přímé Boží jednání v dějinách, tedy opět o záležitost zjevenou. Stojíme tak před bipolárním paradoxem, tajemným propojením dvou pravd zjevených, a to není nic jiného než analogie víry.

³ Ikona znázorňuje uctívaného, ale sama není předmětem úcty. Jako by říkala: Mně se neklaněj, vzdávej úctu na Toho, na něhož odkazuji. Naproti tomu idol, modla se sama stává předmětem klanění. Určitě není bez zajímavosti, že mezi slovy „idol“ – modla a „ideologie“ existuje zřetelná podobnost. Moderní ideologie totiž není nic jiného než určitá forma modloslužby, kdy se určitá sama o sobě dobrá záležitost povýší na absolutní princip, tedy zbožší se. Láska k vlastnímu národu je dobrá věc, stane-li se absolutním principem, může upadnout do zrůdnosti nacismu. Sociální spravedlnost je dobrá věc, stane-li se falešným božstvem, zplodí zrůdnosti komunismu...